

Ayfer Baylar qızı Şakirli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

**DƏRSDƏNKƏNAR VƏ MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏDBİRLƏR
ZAMANI ŞAĞİRDLƏRİN EKOLOJİ TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİ**

Aйфер Байлар гызы Шакирли
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

**ВОПРОСЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ВО ВРЕМЯ
ВНЕУРОЧНЫХ И ВНЕШКОЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ**

Ayfer Baylar Shakirli
Azerbaijan State Pedagogical University

**THEORETICAL ISSUES OF ECOLOGICAL UPBRINGING OF STUDENTS
IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES**

Xülasə: Məqalədə mövzunun aktuallığı əsaslandırılıb. Dərsdənkənar və məktəbdənkənar tədbirlərin mahiyyətinə və məzmununa aydınlıq gətirilib. Dərsdənkənar və məktəbdənkənar dərslərin təsnifatı verilib. Məqalədə dərsdənkənar və məktəbdənkənar tədbirlərdə şagirdlərdə ekoloji tərbiyənin formalaşdırılması nümunələri də verilib.

Açar sözlər: dərsdənkənar, diyarşünaslıq, ekskursiya, viktorina, ekosistem, şagirdlər

Резюме: В статье была обоснована актуальность темы. Внесена ясность в содержание и выявлена суть внеурочных и внешкольных мероприятий. Дана классификация внеурочных и внеурочных занятий. В статье показаны образцы формирования у школьников экологического воспитания во время внеурочных и внешкольных мероприятий.

Ключевые слова: внеурочный, краеведческий, экскурсия, викторина, экосистема, ученики

Summary: The relevance of the topic is justified in the article. The essence and content of extracurricular activities were clarified. Classification of extracurricular activities has been provided. The article also provides examples of ecological education for pupils in extracurricular activities.

Key words: extracurricular, regional studies, excursion, quiz, ecosystem, pupil.

Ətraf mühitə qayğı bu gün cəmiyyətin həyat fəaliyyəti sahələrinin hər birinin başlıca funksiyasına çevrilmişdir. Bir tərəfdən, urbanizasiya prosesində təbii mühit dəyişir: hər şeydən öncə, şəhərin ərazisi hüdudlarında təbiət təcridən dəyişir. Şəhər böyüdükcə ətraf rayonların təbiiyyətə təsir göstərir. Şəhər arealının genişlənməsi, kəndlərin urbanizasiyası və s. müvafiq ərazilərdə təbii mühitin bu və ya digər dərəcədə dəyişməsi ilə nəticələnir. "Ögər biz doğrudan da planetar miqyasda düşüncəyə bacarmasaq, bəşəriyyət doğrudan da məhv olmağa təhlükəsi qarşısında duracaq. Ancaq ağıl çoxluğundan yox, onun əzəmətli və hər

şeyə qadir gücündən istifadə edə bilmədiyimizə görə məhv olacaq" (1, s.17).

"İnsanı təbiət yaratmış və öz sərvətlərini səxavətlə onun istifadəsinə vermişdir" (2, s. 7). Bu sərvətlərdən lazımı şəkildə və ehtiyatla istifadə etmək hər birimiz üçün önməlidir. Dünyada və ölkəmizdə baş verən global iqlim dəyişikliyi, içməli su ehtiyatlarının tükmənsi, meşə sahələrinin azalması hər birimiz üçün böyük təhlükə mənbəyidir. "Təbiət hamımızın müştərək "evimiz", ümumi "süfrəmizdir". Bu ev hər birimiz üçün doğma, bu süfrə bərkətili, min bir nemətlidir"(3.30). Bu "evin" qorunub, mühafizə olunmasında hər birimiz məsuliyyət daşıyırıq.

Bela olduqda şagirdlərdə ekoloji tərbiyənin formalaşdırılması xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məktəblərə vətənimizin gözəl təbiətini qorumaq və təbii sərvətlərindən qənaətlə istifadə namına xidmət göstərmək, təbiəti korlayanlara qarşı barışmaza mövqə tutmağı aşılamalıyıq.

Təbii ki, bu işdə əsas nümunə müəllim şəxsiyyətinin özüdür. Ümumiyyətlə, tərbiyədə, o cümlədən ekoloji tərbiyədə şəxsiyyət digər şəxsiyyətdən nümunə götürürək formalaşır. "Tərbiyəçi şəxsiyyətinin cavan ruha olan təsiri əla bir tərbiyə qüvvəsidir ki, onu nə dərs kitabları ilə, nə əxlaqi nəsihətlərlə, nə də cəza və müfəkat sistemi ilə əvəz etmək olar"(4, 39).

Müəllimlər tərəfindən şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin təzahürü və inkişafı üçün çətinlik dərəcəsinə və müxtəlif məzmununa görə seçilən müstəqil yaradıcı işlərin aparılmasına şərait yaradan ekoloji işlər tarix dərsləri üçün də xarakterikdir. "Ekoloji mədəniyyət cəmiyyətin ancaq təbii mühitlə deyil, həm də sosial-tarixi mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin üsullarını xarakterizə etməyə qabilir"(5, 29). Tarix dərslərində dərsdənkənar işlər şagirdlərin idrak maraqlarının inkişafına istiqamətlənməlidir.

"Dərsdənkənar tədbirlər zamanı ekoloji tərbiyənin vəzifəsi şagirdlərdə doğma diyarımızın təbiətini daha dərindən öyrənmək, sevmək, qorumaq, onun təbii sərvətlərindən daha qənaətlə, daha səmərəli istifadə etmək, təbiətin korlanmasına qarşı dözülməzlik kimi keyfiyyətlər yaratmaqdır"(6, 99).

Ekoloji xarakterli dərsdənkənar işlərə diyarşünaslıq istiqaməti verilməsi mühüm şərtidir. Ekoloji vəziyyətin doğma diyarın nümunəsi əsasında öyrənilməsi təbiət və cəmiyyət qarşılıqlı əlaqələrinin elmi əsaslarının başa düşülməsi ilə məhdudlaşdır, əksinə, bu həm də ona görə əhəmiyyətlidir ki, bu zaman şagirdlərin əxlaqi və estetik tərbiyəsi, onun mənəvi zənginliyi, milli şüur və qürur hissini, bir sözlə, şəxsiyyətin inkişafı və formalaşmasına geniş imkanlar yaradır. Ekoloji məzmunlu dərsdənkənar işlərin diyarşünaslıq istiqaməti məktəbin həyatla əlaqəsinə, şagirdlərin yaradıcılıq təşəbbüslərinin artmasına, tədqiqatçılıq xarakterli işlərə qoşulmasına, müəyyən oxuya, peşə yönümlüliyinə həvəsləndirməyə, imtiazə hazırlanmasına, təbiətlə birbaşa əlaqələri üçün şərait yaranmasına kömək edir.

Tarix dərslərində istifadə olunan dərsdənkənar iş formalarından aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- 1) Müvafiq soyqırımı və matəm günlərinin qeyd olunması (20 yanvar-Şahidlər günü, 26 fevral Xocalı faciəsi, 31 mart - azərbaycanlıların soyqırımı günü və s.) yolu ilə;
- 2) Viktorina və gecələrin təşkili yolu ilə;
- 3) Kino, televiziya və radio verilişlərində istifadə yolu ilə;
- 4) Bayram tədbirlərinin keçirilməsi (Novruz, Qurban, Ramazan) yolu ilə və s.

Tarix dərslərində məktəbdənkənar tədbirlərin istiqamətlərinə aid olanlara aşağıdakıları misal çəkmə bilərik:

Respublikamızda Gənc turistlər və diyarşünaslıq mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzin fəaliyyətinin əsas məqsədi tariximizi gənc nəslə öyrətmək, vətənimizin tarixi abidələrini qorumaq, vətəna məhəbbət hissini aşılamadır. Gənc turistlər və diyarşünaslıq mərkəzləri respublikamızın tarixini, mədəniyyət abidələrini şagird və tələbələrə tanımaq, onlara sevdirmək məqsədilə ekskursiya, yürüş və gəzintilər təşkil edir, şagirdlərə milli dəyərlərimizin qorunması, torpağa sevgi, vətəna məhəbbət hissini aşılanması istiqamətində müəttədi işi aparır.

"Bir sıra məktəblərdə təbiət muzeyi və ya guşası yaradılır. Təbiətin mühafizəsi üzrə təlim və tərbiyə işində bu istiqamət böyük əhəmiyyət kəsb edir. Muzeydə məktəbin ayrı-ayrı şagirdlərinin və valideynlərinin köməkliyi ilə əldə edilmiş müxtəlif eksponatlar, heyvanların müqəvvaları, sxem və diaqramlar saxlanıb və ildən-ilə zənginləşdirilir. Guşada isə müxtəlif bitki və heyvan saxlanır. Onlar üzərində müşahidə aparılır, qulluq edilir və s." (7, 38).

Məktəbdə ekoloji problemlər üzrə kütləvi iş formaları çərçivəsində disput və səhəblər, maruzə və mühazirələr, viktorinalar, konfranslar və s. istifadə səmərəlidir. Ekoloji konfranslar, ilk növbədə, şagirdlərin ekoloji biliklərinin dərinləşdirilməsi və zənginləşdirilməsinə xidmət edən tədbir formasıdır. Burada məktəblərin ümumi ekoloji problemlər, doğma diyarın təbiəti haqqında məlumatlandırma və informasiya selinə qoşulması üçün imkanlar yaranır.

Ümumtəhsil məktəbi şagirdlərinin ekoloji təhsil və tərbiyəsi üzrə dərsdənkənar və məktəbdənkənar tədbirlər prosesində praktik fəaliyyətin

istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdir-mək olar:

1) Doğma diyarın təbiətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi; hava, su, torpaq, ekosis-temin vəziyyətinin təsviri siyahısı və qiymətlən-dirilməsi; təbiətin və mühafizə olunan təbii ob-yeqlərin siyahıya alınması, zəruri sənədlərin (xəritə, sxem, cədvəl, siyahı) tərtib edilməsi;

2) Ekoloji biliklərin təbliği; plakat, şüar və vərəqlərin hazırlanması söhbət və mühazirələrin keçirilməsi; ekoloji məzmunlu ekskursiyaların keçirilməsi təbiətin mühafizəsi sənədlərinin yaradılması; ətraf aləm güntü və ya ümum-dünya sağlamlıq günlərinin keçirilməsi və s.

Bütün bu qeyd edilənlər təlimdə məktəbli-lərin ekoloji tərbiyəsinin inkişaf etdirilməsinə kömək etməklə yanaşı, həm də doğma diyarı kəşf etmələrinə şərait yaradır.

İstər sinifdən xaric tərbiyə işləri, istərsə də məktəbdənkənar tərbiyə işləri şagird şəxsiyyəti-nin formalaşmasına və məktəbdə təlim və tərbi-yə keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir, məktəblilərin təlim prosesində qazandıqları bilik, bacarıq və vərdisləri daha da zənginləşdir-ir və həyata tətbiq etmələrini, məktəblilərin

fəallığını, təşəbbüskarlığını maraqla, meyl və qa-biliyyətlərini inkişaf etdirməyə, məktəblilərin asudə vaxtlarının ağıllı təşkilinə şərait yarat-maqla onları xoşagəlməz təsadüfi hadisələrdən və küçənin mənfi təsirdən qorumağa, şəxsi-yətlərərsə əlaqələrini tənzimləməyə, dostluq, yoldaşlıq kimi əxlaqi keyfiyyətlər yaratmağa xidmət edir.

Təbiət indiyə qədər mövcud olanların, indi yaşayanların, gələcəkdə yaşayacaq insanların müliyyətidir. Təbiətin mühafizəsi sahəsində adamların mənəvi məsuliyyəti bütövlükdə həya-tın qorunmasına aid olan mənəvi məsuliyyətdir.

Problemə aktuallığı. Məqalədə mövzunun aktuallığı əsaslandırılıb. Dərsdənkənar və məktəb-dənkənar tədbirlərin mahiyyətinə və məzmununa ay-dınlıq gətirilib. Dərsdənkənar və məktəbdənkənar dərslərin təsnifatı verilib. Məqalədə dərsdənkənar və məktəbdənkənar tədbirlərdə şagirdlərdə ekoloji tər-biyyənin formalaşdırılması nümunələri də verilib

Problemə elmi yeniliyi. Ümumtəhsil mək-təblilərdə dərsdənkənar və məktəbdənkənar tədbir-lərdə şagirdlərin ekoloji tərbiyəsinin nəzəri məsələ-lərinin sistemi şərhidir.

Problemə praktik əhəmiyyəti. Məqalədə əldə olunan didaktik nəticələrdən ümumtəhsil mək-təblilərinin tarix müəllimləri istifadə edə biləcəklər.

Ədəbiyyat:

1. Our common future. Oxford, 1987.
2. Əliyev H.Ə. "Həyəcan təbili". Bakı: Elm, 2007.
3. Məsimov H.M. "Ekoloji tərbiyyənin aktual məsələləri". Bakı, 1991.
4. Uşinski K.D. Seçilmiş əsərləri. 3-cü cild. Bakı, 1953.
5. Allahyarova T. Ekoloji mədəniyyət və ictimai tərəqqi. Bakı: Elm, 1999.
6. Abdullayev H.X. Məsimov H.M. "Uşaqların ekoloji tərbiyəsi". Bakı, Maarif, 1993.
7. Mayılov İ, Abdulkərimov T. "Orta məktəbdə təbiəti mühafizə məsələlərinin öyrənilməsi". Bakı: Maarif, 1985.

E-mail: ayfershakirli17@gmail.com

Rəyçilər: tarix ü.fəls.dok., dos. R.Ə. Əliyev
ped.ü. fəls.dok., prof. M.M. Əmirov
Redaksiyaya daxil olub: 02. 01. 2019.